

הכנסייה הקתולית והיהודים בתקופת השואה: מערב אירופה

ואמריקה הלטינית

גרסיאלה בן דרור

הכנסייה הקתולית היא מוסד דתי ורוחני אחד והייררכי, שמרכזו בוותיקן. הדוקטרינה של הכנסייה הקתולית מחייבת את כל מאמיניה והשפעתה מגיעה למאות אלפי מאמינים. מכאן, כאשר באים לבחון את עמדת הגופים הכנסייתיים המקומיים יש להביא בחשבון הן את עמדתו של האפיפיור העומד בראש מוסד זה והן את השפעתו על הכנסיות המקומיות במדינות אירופה ואמריקה הלטינית שבהן רוב של אוכלוסייה קתולית. מאמר זה אינו מתייחס לאפיפיורים פיוס ה-11 ופיוס ה-12 שעמדו בראש הכס הקדוש בין שתי מלחמות העולם ובתקופת השואה; הוא בא לבחון את עמדתה של הכנסייה הקתולית בשתי מדינות באירופה המערבית שיש בהן אוכלוסייה קתולית ניכרת – איטליה וספרד – ובשתי מדינות באמריקה הלטינית בעלות מסורת קתולית – ארגנטינה וברזיל. ההבדלים בין המדינות שהיו תחת השפעה נאצית או שהיו שותפות לגרמניה לבין מדינות שהיו מחוץ למעגל האיבה ומחוץ ליבשת ניכרים, הן מבחינת ההקשר הפוליטי-בינלאומי והן מבחינת הרקע הלאומי הפנימי. למרות הבדלים אלה ניתן להתייחס למסרים הפומביים של הכנסייה בעניין היהודים במדינות אלו כאל עמדות ששאבו ממקור משותף. ובכל זאת, למרות הדוקטרינה המשותפת, בולטת הרבגוניות ביחסן של הכנסיות השונות כלפי היהודים בתקופת השואה.

רקע: הפולמוס סביב פיוס ה-12 והיהודים

הפולמוס סביב עמדותיה של הכנסייה הקתולית והעומד בראשה בתקופת השואה, האפיפיור פיוס ה-12, החל כבר בסוף שנות ה-50 אך קיבל תנופה בראשית שנות ה-60 עם הופעת המחזה של רולף הוכהוט *ממלא מקום*. הטענה בספר זה הייתה, שהאפיפיור לא פעל למען הצלת יהודים בתקופת השואה ושתיקתו הייתה מוחלטת כאשר מיליוני יהודים הובלו לרצח. מאז החל המחקר השיטתי בנושא נכתב לא מעט על בסיס ארכיונים גרמניים ואחרים, שכן עדיין לא נפתחו במלואם ארכיוני הוותיקן לצורך מחקר חופשי בסוגיה זו. בין חלוצי המחקר על עמדותיו של פיוס ה-12 בתקופת השואה היה שאול פרידלנדר. התמונה שהצטיירה בספרו *פיוס ה-12 והרייך השלישי* (Pie XII et le IIIe Reich, Seuil, 1964) הייתה כי האפיפיור אכן לא הביע עמדה פומבית נגד הנאצים ונגד רצח היהודים מסיבות מוסדיות, שיקולים פוליטיים וסיבות רגשיות.

סיבות מוסדיות – הרצון לשמור על אחדותה של הכנסייה מעל לכול ולהישמר מפני זעזועים פנימיים;

שיקולים פוליטיים, כגון סלידתו המוחלטת מפני הקומוניזם – תפיסה שהובילה אותו להימנע מנקיטת עמדה העלולה להזיק לגרמניה;

סיבות רגשיות, כגון זיקתו העמוקה לעם הגרמני ולתרבותה של גרמניה, לאחר ששירת שנים רבות כנציג האפיפיור פיוס ה-11 בתחומה.

הפולמוס שהתפתח בין המקטרגים לבין המגינים על האפיפיור פיוס ה-12 היה חריף וסייע למחקר בחשיפת עובדות חדשות ובעיקר בניסיון להבין את מניעיו של האפיפיור לשתיקתו הפומבית. המסנגרים הדגישו את הקשיים האמיתיים שעמדו בפני האפיפיור בעת המלחמה כאשר ה"כס הקדוש" עצמו עמד תחת איום הכיבוש הגרמני וסכנה ריחפה על הקתולים שהיו תחת עול השליטה הנאצית.

הוויכוח הציבורי ממשיך להעסיק את ההיסטוריונים עד היום, ובולט חלקם של ההיסטוריונים הקתולים וביניהם הישועים במחקר זה. המחלוקות לא פסחו גם על ההיסטוריונים הקתולים, שגישותיהם נחלקות בין אלה הנוטים להבין את שתיקתו של האפיפיור על רקע המצב שנקלע אליו בתקופת מלחמת העולם השנייה לבין אלה שרואים במניעיו שיקולים דיפלומטיים ציניים, כדאיות מוסדית ופוליטית וכן מניעים רגשיים או תיאולוגיים בעלי גוון אנטי-יהודי מסורתי. בשנת 1999 הדגיש כהן הדת הישועי האמריקאי ג'ון קורנוול במחקרו החדש, *Hitler's Pope*, (The Secret History of Pius XII, Viking, 1999) את עמדותיו האנטישמיות של פיוס ה-12.

בכל מקרה, אחד הפרמטרים החשובים לניתוח יחסה של הכנסייה הקתולית ליהודים בתקופת השואה הוא ההבחנה בין שלוש קבוצות: הרוצחים, הקורבנות והעומדים מן הצד. הכנסייה הקתולית נכללת בקטיגוריה השלישית, העומדים מן הצד.

בשנות ה-30 "זכתה" הכנסייה ליחס עוין למדי מצדו של המשטר הנאצי בגרמניה. הכנסייה הקתולית אף נקטה עמדה אנטי-גזענית מובהקת בתקופת כהונתו של פיוס ה-11. עמדתה זו של הכנסייה באה לידי ביטוי באיגרת האפיפיור שפורסמה ב-14 במרס 1937, ובה תרעומת על יחסו הפוגע של המשטר בגרמניה כלפי הכנסייה ועל הפרת הקונקורדאט שנחתם ב-1933 בין ה"כס הקדוש" לבין משטרו של היטלר. מטרת ההסכם מביחנתה של הכנסייה הייתה לשמור על האינטרסים הרוחניים והחומריים שלה בגרמניה הנאצית.

לקראת סוף שנות ה-30 הציגה הכנסייה הקתולית חזית אחת אחידה ומפורשת נגד הגזענות והקומוניזם כתפיסות עולם המנוגדות לדוקטרינה הקתולית. נשאלת השאלה, מה הייתה עמדתם של הקתולים כלפי סוגיית הגזענות בכלל, והאנטישמיות בפרט, ומה הייתה עמדתם בעניין האפשרות של הגירה יהודית אל המדינות שהיה בהן רוב קתולי. מאמר זה בודק ארבע מדינות בעלות אוכלוסייה קתולית גדולה במערב אירופה ובאמריקה הלטינית. בחלק ממדינות

אלה יכלו הקתולים להשפיע על מקבלי ההחלטות, לסייע או לעכב סיוע, להתערב או להימנע מכל התערבות. בדיון בסוגיה זו יש לייחס חשיבות מיוחדת לעמדותיהם של פיוס ה- 11 בשנות ה- 30 עד מותו בפברואר 1939, ושל פיוס ה- 12 מאז ועד סוף המלחמה, בשל העובדה שמדובר בכנסייה אחת, הייררכית ובעלת תיאולוגיה ודוקטרינה אחת המחייבות את כל מאמיניה.

הכנסייה באיטליה הפשיסטית ויחסה ליהודים

רבות נכתב על הכנסייה הקתולית באיטליה בתקופת שלטונו של מוסוליני והדעות אינן אחידות. יש היסטוריונים הטוענים שאין הוכחה לכך שמנהיגות הכנסייה באיטליה הצליחה להתגבר על השנאה המסורתית כלפי היהודים שמקורה במסורת הנוצרית של אבות הכנסייה. היסטוריון איטלקי טען, שהשפעת הישועים על החוגים הגבוהים בוותיקן הייתה ניכרת, והם היו "מבשרי הגזענות". אולם, מכיוון שאיטליה הפכה לשותפה של גרמניה חשוב לבחון גם את עמדותיהם של חלק ניכר מן הבישופים והכמורה האיטלקית, שמצד אחד היו אזרחי המדינה שהייתה בעלת בריתה של גרמניה, ומצד שני היו שייכים לכנסייה השוכנת במרכז של העולם הנוצרי-קתולי – הוותיקן.

בספרו *מוסוליני והיהודים* (ירושלים, 1990) מסיק מאיר מיכאליס, ששינוי העמדות כלפי היהודים, אשר הוביל בסופו של דבר לחקיקת חוקי הגזע באיטליה, נבע מהחלטתו של מוסוליני להישען על גרמניה ומרצונו להוכיח זאת להיטלר גם אם לא הייתה כל פנייה מצד גרמניה לעשות כן. סיבות פוליטיות בינלאומיות היו קשורות להחלטה זו של מוסוליני. הכנסייה הקתולית ביקרה קשות את חוקי הגזע כמנוגדים לדוקטרינה הכנסייתית ופוגעים בה, אולם ביקורת זו איננה מצביעה על יחסה ליהודים.

נושא זה נחקר על ידי חוקרים שונים שעסקו בפשיזם ויחסו ליהודים או בהיבטים שונים של סוגיית הכנסייה הקתולית והיהודים. בעת פלישת גרמניה לאיטליה ב- 1943 נלקחו, בשלב ראשון, 1,000 מיהודי רומא ונשלחו להשמדה. האפיפיור לא נקט כל עמדה פומבית שהיא בה כדי למנוע את הדבר. למרות זאת, לאחר המעצר הגדול ברומא ב- 16 באוקטובר 1943, זכו יהודי רומא ליחס של חסד ורחמים מצד האוכלוסייה המקומית, ובהם כמרים, נזירים ומוסדות קתוליים שונים שפעלו כדי להצילם. בקריית הוותיקן עצמה ניתן מקום מסתור למאות יהודים. כנסיות, מנזרים ומוסדות קתוליים רבים היו מעורבים בהצלת יהודים. יהודים רבים מצאו מחסה במושב הקיץ של האפיפיור בקסטל גנדולפו (Castel Gandolfo), ובאוניברסיטה הגרגוריאנית הסתירו כמה עשרות יהודים. במנזרים קטנים שבהם היה מספר מועט של נזירים הסתירו לפעמים כמה עשרות יהודים. כ- 5,000 יהודים קיבלו מחסה ביותר ממאה מוסדות שונים ברומא.

גם בערים אחרות באיטליה פעלו מוסדות כנסייתיים מקומיים למען הצלת היהודים. ההצלה הייתה תלויה במציאת מקומות מסתור ובמתן אמון במצילים. לרשות המנזרים עמדו אמצעים סבירים להצלה. היו להם חדרים פנויים, רשת ענפה של קשרים עם מנזרים אחרים מחוץ לערים שלהם וידע במי ניתן לתת אמון לצורך הצלת יהודים. יש הטוענים ש-170 כמרים, לפחות, נהרגו באיטליה בתקופת הכיבוש הגרמני בשל עזרתם לכוחות האנטי-פשיסטיים, בהם גם ליהודים. אומנם מציאת מקומות המסתור נועדה בראש ובראשונה ליהודים המומרים, אך גם יהודים שלא המירו את דתם זכו לתשומת לב ולהגנה. מצב זה בלט בערים שונות: ונציה, פיזה, פררה, פיומה, גנואה, טורין, מילנו, פרוג'ה, אסיסי ובמקומות נוספים. באזורים רבים היה הבישוף עצמו מעורב בענייני הצלה ולא רק הדרגים הנמוכים. באסיסי, למשל, פעל הבישוף לגיוס אנשי כמורה לצורך הכנת מסמכים מזויפים שמטרתם הצלת יהודים.

בתום המלחמה דיווחו ניצולים יהודים רבים על פעולות הצלה של אנשי כנסייה. זה הרקע קרוב לוודאי לאמירת התודה של מוסדות יהודיים לאפיפיור על פועלו בתקופת השואה. אולם יש להבדיל בין הצלה אישית ומקומית לבין מתן הוראה מגבוה; אין הוכחות שהוראה כזו ניתנה מלמעלה על ידי האפיפיור. עם זאת, התגייסותם של אנשי הכנסייה באיטליה למען היהודים מבטאת את (מרמזת על) יכולת ההצלה במקום שבו היהודים היו מעטים ויש בה כדי להעיד על הפעולה המעשית, החמלה והחסד הנוצריים של האיש הבודד והמוסד המקומי כשנרתמו למען הצלה. הסיוע ליהודים היה גם ביטוי נוסף להתנגדות לכובש הנאצי. אך אין להסיק מכל אלה שאיטליה היא דוגמה שגם אחרים יכלו ללכת בעקבותיה. באיטליה הייתה אוכלוסייה יהודית מעטה יחסית, שהייתה משולבת היטב בכל מישורי החיים, ולא הייתה בה מסורת של עוינות לאזרחים היהודים. ברם, מסוף המאה ה-19 יצאו לאור גם באיטליה ביטאונים אנטישמיים ובהם התבטאויות ומאמרים אנטישמיים קיצוניים. בכל זאת לא הפכה אנטישמיות זו למערכת ערכים שחילחלה לעומק ולא משכה אחריה את העם האיטלקי ואת ציבור המאמינים הקתולי בשעת המבחן.

הכנסייה בספרד ויחסה ליהודים במלחמת האזרחים ובימי פרנקו

ספרד עברה תהליך שיצר מפנה חד בהתפתחותה ההיסטורית בשנות ה-30. תוך פחות משמונה שנים היא עברה שלוש תקופות מכריעות: תקופת הרפובליקה הספרדית 1936-1931; מלחמת האזרחים 1936-1939; ניצחון פרנקו והכוחות הלאומניים וכינון משטר סמכותי וקתולי מ-1939 ואילך. במאמר זה נתרכז בתקופה שעד סוף מלחמת העולם השנייה. את תולדותיה של הכנסייה הקתולית בספרד ויחסה ליהודים בשנים ההן יש להבין על רקע הזעזועים העמוקים שעברה הכנסייה במישור האידיאולוגי והפוליטי עם כינון הרפובליקה והחוקה החדשה של 1931.

גם בכנסייה הקתולית בספרד נתפס הקומוניזם בשנים ההן כאויב מספר אחד של הנצרות. כאשר פרסם האפיפיור פיוס ה-11 בחודש מרס 1937 שתי אנציקליקות (איגרות), האחת בדבר מצב הכנסייה בגרמניה המגנה את הגזענות כאנטי-נוצרית, והשנייה נגד "הקומוניזם האתאיסטי", הבליטה הכנסייה הספרדית רק את האנציקליקה נגד הקומוניזם ואת האיגרת המגנה את הגזענות בגרמניה לא פרסמה ברבים במשך שנה שלמה. ככל הנראה האיגרת לא פורסמה על פי בקשתו של פרנקו, כדי למנוע עימות עם גרמניה בשיאה של מלחמת האזרחים, שכן מעצמות הציר סייעו לכוחותיו של פרנקו במערכה נגד הרפובליקה בנשק ובכוח אדם. רק שנה לאחר מכן, ובלחץ הישועים, פורסמה איגרת זו גם בספרד.

למרות עיכוב זה, גם הקתוליות הספרדית הציגה עמדות אנטי-גזעניות מלכתחילה; אולם אנטי-גזענות זו לא באה לידי ביטוי ביחסה של הכנסייה כלפי היהודים, שהיה אמביוולנטי. בדרך כלל הייתה האנטישמיות חלק מתפיסת עולם כוללת, אנטי-ליברלית ואנטי-קומוניסטית, ובה נתפסו היהודים כמושכים בחוטים מאחורי הקלעים הן במשטרים הדמוקרטיים והן בתנועות ובמשטרים הקומוניסטיים, במיוחד במשטר הסובייטי ובשלוחותיו ברחבי העולם. בחלק מן הביטאונים הקתוליים בספרד הפכה האנטישמיות למרכיב בולט. בחלק אחר מן הפרסומים הקתוליים הרבים שהופיעו ברחבי המדינה, כגון בעיתון הקתולי של מדריד *El Debate*, או בעיתון הקתולי מסביליה *El Correo de Andalucía*, היה היחס ליהודים עוין, אך פחות בוטה בסגנונו.

ראוי לציין שחוקי נירנברג בשנת 1935 לא משכו את תשומת הלב של הקתולים הספרדים, ולעומת זאת האלימות הקשה של אירועי "ליל הבדולח" הביאה לסקירה ולתגובה יומיומית של האירועים במשך כל חודש נובמבר 1938. ברם, גם כאן היחס לא היה אוהד לנפגעים. עיתונים קתוליים מתונים יותר דיווחו על רצח פון ראט ובהמשך סיפקו דיווח ענייני על הפעילות האנטישמית בגרמניה, תוך ציון כל האמצעים הננקטים נגד היהודים. בעיתונות הקתולית האנטישמית הקיצונית הפכו הקורבנות היהודים לאשמים הראשיים באירועי "ליל הבדולח", והצעיר היהודי הרשל גרינשפן שרצח את פון ראט היה לשליח של "היהדות הבינלאומית" ושל "הקשר היהודי" ששם לו למטרה לפגוע בגרמניה. גרמניה הנאצית נתפסה כקורבן המתגונן מפני היהודים. התעמולה הנאצית נתקבלה בעיתונים קתוליים רבים כעובדות מוצקות בשטח.

בשנות ה-30 נקט חלק מן העיתונים הקתוליים גם עמדות אנטי-ציוניות מובהקות. הדבר בא לידי ביטוי בהתנגדות להגירה יהודית לפלשתינה ובהבעת אהדה לערבים המגינים על אדמותיהם. בלי שיהיו מודעים לכך - כך נטען - ממלאים הערבים את רצונו של האל, שלאחר "הקללה האלוהית" פיזר את היהודים והעניש את "הגזע של רוצחי האל". הגישה האנטי-ציונית שאבה את השראתה מן התיאולוגיה, אך לא פחות מזה מההשפעות האנטישמיות של התעמולה הנאצית שחדרה לספרד. הדבר בא לידי ביטוי בעיתון *El Cruzado Español*

ובעיתונים אחרים בפרובינציות השונות. היבטיה האנטישמיים של התעמולה הנאצית התקבלו במסגרות הקתוליות כמובנים מאליהם.

גישות אנטישמיות היו גם מנת חלקם של הארגונים הקתוליים הרשמיים, כגון "הפעולה הקתולית" – מוסד שהיה המוציא לפועל של ראשי הכנסייה בכל המדינות. קתולים פעילים אלה, שהשתייכו למנגנון הכנסייתי אבל לא היו כמרים, תפסו את היהדות כמושג נרדף לקומוניזם, וכמי שעומדת מאחוריו. יצירת הזהות בין היהדות לבין הקומוניזם הביאה את נשיאה הארצי של "הפעולה הקתולית הספרדית" לטעון, ששני אויביה העיקריים של הכנסייה הם "היהדות והפגאניות". על פי תפיסה זו, מאחורי היהדות עומדים הרעיונות הקומוניסטיים המבקשים להרוס את הנצרות, ומאחורי הפגאניות עומדות התיאוריות המדגישות את הגזע במקום את החסד הנוצרי. היהדות, הקומוניזם והפגאניות היו לדדם מסוכנים לנצרות באותה המידה.

הקתוליות הספרדית, שתפסה את מלחמת האזרחים נגד הרפובליקה כ"מסע צלב", ראתה ב"מבצע ברברוסה" את שעת הכושר שלה. לאחר פלישת גרמניה לברית המועצות הייתה ההתלהבות גדולה וקריאה מפורשת הועברה לקתולים להתגייס ל"דיוויזיה הכחולה", דיוויזית המתגייסים הספרדים למלחמה. הקתולים ראו את הצטרפותם למלחמה לצדה של גרמניה כסגירת מעגל, ובמלחמה זו מלחמת קודש, "מסע צלב" נגד הקומוניזם, מסע שהחל בספרד ומסתיים על ידי גרמניה. על כן, אין הקתולים יכולים להישאר אדישים.

הידיעות על השמדת העם היהודי שאומתו וקיבלו פומבי בסוף שנת 1942 לא קיבלו ביטוי בולט בספרד, גם לא במסגרות הקתוליות. מחקרים אחדים נכתבו אודות מקומה בספרד בהצלת יהודים. ממחקרו של חיים אבני (ספרד והיהודים בימי השואה והאמנסיפציה, ירושלים, 1974) ושל חוקרים אחדים שטיפלו בנושא עולה התמונה כי ספרד הצילה יהודים בדרכים שונות, בעיקר באמצעות מתן חסות קונסולרית במדינות אחדות.

הכנסייה בארגנטינה

בארגנטינה לא הביעה הכנסייה הקתולית בדרגיה הגבוהים עמדה כלשהי כלפי היהודים וסבלם בגרמניה ובאירופה הכבושה במשך כל תקופת השואה. המלה "יהודים", לא הופיעה במסמכים הרשמיים של הכנסייה, לא להגנתם ולא לגינויים. אי-נקיטת עמדה פומבית בעניין היהודים בולטת בשל שתי עובדות מכריעות:

במדיניות החוץ שלה שמרה ממשלת ארגנטינה על עמדה נייטרלית כמעט עד סוף מלחמת העולם השנייה. במובן זה תאמו עמדותיה הפומביות של הכנסייה ודרישתה לנייטרליות במלחמה הן את עמדותיו של האפיפיור והן את עמדת הממשלה. כל גינוי של צד כלשהו, טענה הכנסייה, יהיה בבחינת נקיטת עמדה ושבירת הנייטרליות. אולם כאשר מדובר היה בגינוי הליברליזם ובעיקר הקומוניזם וברית המועצות הגינוי היה מוחלט.

מסרים שהועברו בדרגים הנמוכים של הכמורה הנמוכה ובין הפעילים הקתולים הקשורים למנגנון הכנסייתי. מסתבר כי בכמורה הנמוכה של הכנסיות המקומיות ובמסגרות אחדות של כמורת המסדרים הייתה קיימת גישה אנטישמית בולטת. אומנם בחלק מהמסדרים הדתיים שאבה האנטישמיות את השראתה מן התיאולוגיה הנוצרית הקדומה, מאבות הכנסייה, אבל בחלק מהם היא השתלבה עם התכנים של האנטישמיות המודרנית. הפרוטוקולים של זקני ציון וספרות אנטישמית אחרת הומלצו על ידי חלק מן המוסדות הקתוליים בשנות ה-30 וה-40. יתר על כן, למרות האיסור על הקתולים לצדד בגזענות כי היא מנוגדת לתפיסה הנוצרית בדבר קיום מין אנושי אחד, המשיכו מעצבי דעת הקהל הקתולים לצדד בגזענות כאשר מדובר היה ביהודים.

בולט הפער שבין שתיקתו של הממסד הכנסייתי בכל הקשור למלחמת העולם, לגרמניה וליהודים לבין ההתייחסות היומיומית או השבועית בעיתונים ובכתבי העת הקתוליים כגון *El Pueblo Criterio*, ובשבועונים של הכנסיות האזוריות. בעיתונות ובשבועונים אלה נכתבו מאמרים אנטישמיים רבים בעלי תוכן תיאולוגי ורווי אנטישמיות בנוסח "הפרוטוקולים של זקני ציון".

בעניין ההגירה היהודית לארגנטינה הייתה עמדה מפורשת, שקראה להיזהר מהאיום של ההגירה יהודית שעלולה להגיע מגרמניה אם תפתח ארגנטינה את שעריה להגירה. קריאה זו הייתה אות אזהרה המכוון למקבלי ההחלטות. "הגירה בלתי רצויה" זו, על פי דבריהם של התועמלנים הקתולים, הייתה עשויה לשנות את ההרכב הלאומי, האתני והדתי של ארגנטינה. גם אם המדינה הייתה זקוקה למהגרים פרודוקטיביים ורצויים מבחינה אתנית ודתית – קרי קתולים ולטינים – היה צריך לדחות את היהודים, כי הם נתפסו כאיום פוטנציאלי מבחינה תרבותית, חברתית, כלכלית ודתית. לא נעשה בדרך כלל שימוש בנימוקים גזעניים, כי הקתולים הקשורים למנגנון הרשמי של הכנסייה הדגישו את הסתירה בין קתוליות לבין גזענות. אולם דחיית הגזענות ודחיית האנטישמיות כתוצאה ממנה לא הייתה חלק מן המסקנות המתבקשות בתקופה היא. בעוד שדחיית הגזענות בלטה כעיקרון שחזרו אליו חדשות לבקרים, האנטישמיות המשיכה להיות חלק מן הלקסיקון ומתפיסת העולם הקתולית בארגנטינה של שנות ה-30. יש לציין שלאחר "ליל הבדולח" התפתחה סלידה מן האלימות הנאצית בקרב הקתולים כמו גם בסקטורים אחרים בחברה הארגנטינאית. זו באה לידי ביטוי בשבועונים הקתוליים המבטאים את עמדת ראשי הכנסייה, כגון השבועון *Criterio*.

אולם הסלידה מן האלימות כלפי היהודים לא באה לידי ביטוי גם בשנים מאוחרות יותר. לאחר פרוץ המלחמה, כיבושה של פולין והידיעות שהגיעו על הסבל שסבלו היהודים בגטאות לא השתנה המצב באופן מהותי. הידיעות בדבר רצח העם היהודי הגיעו לארגנטינה לאחר שאומתו וקיבלו פומבי בנובמבר 1942 בארצות הברית, אבל הן כמעט ולא הגיעו לעיתונות

הקתולית. כאשר ארגנה הקהילה היהודית יום צום לזכר הקורבנות באירופה בראשית דצמבר 1942 זכה הדבר לדברי לעג מטעם הדובר הרשמי של העיתון הקתולי הראשי של בואנוס איירס *El Pueblo*. הוא הדגיש את עוצמתם הכלכלית של היהודים בארגנטינה שבאה לידי ביטוי בחנויות שנסגרו לרגל ההזדהות עם יהודי אירופה. הדימוי של היהודי המבקש להשתלט על ארגנטינה הוא שהובלט בעת שאומתו הידיעות על ההשמדה.

אחת התופעות הבולטות של הקתוליות הארגנטינאית לעומת מקומות אחרים היא המספר הרב של הוגי דעות, תיאולוגים, סופרים ידועי שם ואינטלקטואלים קתולים בעלי השקפה אנטישמית, שביטאו את עמדותיהם בשנים ההן בכתיבה אנטישמית ענפה, בספרים, במאמרים ומעל דפי העיתונות. עורכי השבועונים הקתוליים שבהם בלטו באופן מיוחד וכתביהם הותירו את חותמם על החברה הארגנטינאית שרובה הגדיר עצמו כקתולי, במדינה שבה לא התקיימה הפרדה בין דת ומדינה. הכנסייה קבעה את תוכני החינוך בבתי הספר הממשלתיים והדת הקתולית הייתה מקצוע חובה בבתי ספר אלה משנות ה-40 ואילך.

הכנסייה בברזיל ויחסה ליהודים בתקופת שלטונו של ורגס

ז'טוליו ורגס כיהן כנשיאה של ברזיל מ-1930 ועד 1945. בסוף שנת 1937 נערכה "הפיכה בתוך הפיכה" שנתנה לנשיא ורגס סמכויות נרחבות באמצעות חוקה חדשה וכינון מדינה סמכותית, שאסרה את קיומה של מפלגה קומוניסטית ושל כל אופוזיציה במדינה. להבדיל מארגנטינה הייתה ברזיל צמודה במלחמת העולם השנייה למדיניותה של ארצות הברית, ועל כן ניתקה את יחסיה עם מעצמות הציר לאחר כינוס נציגי מדינות אמריקה בריו דה ז'ניירו בינואר 1942. הדבר אירע לאחר ההתקפה על פרל הרבור, כשהנושא עמד על הפרק ביחס למדינות היבשת כולה, ביוזמתה של ארצות הברית.

הכנסייה הקתולית בברזיל נקטה עמדות שונות מאלה של הכנסייה בארגנטינה ביחס ליהודים, הן בשנות ה-30 והן בתקופת המלחמה. גם בברזיל לא פרסם הארכיבישוף הראשי של המדינה, סבסטיאו למה, כל מסמך רשמי שעניינו היהודים, אולם בשנות ה-30 וה-40 פרסמו בישופים אחרים בכנסייה הברזילאית מסמכים, שחלקם התייחסו מפורשות גם ליהודים. במסמכים אלה חלה התפתחות המצביעה על שינוי בעמדות - מדעות קדומות נגד היהודים במחצית הראשונה של שנות ה-30 לנקיטת עמדה של חסד כלפיהם וביקורת כלפי גרמניה הנאצית, כאשר הפכה האלימות נגד היהודים לגלויה.

בכנסייה הברזילאית ניתן להבחין בשינוי עמדות לאחר "ליל הבדולח" ולאחר פרוץ המלחמה. הבישופות הברזילאית הייתה ערה מאוד למתרחש בגרמניה וראתה בצמרת הקתולית הגרמנית מודל לחיקוי בכל הקשור לעמדה שיש לנקוט כלפי הנאצים והגזענות. הביקורת על היחס העוין של המשטר הנאצי כלפי הכנסייה הקתולית שהשמיע חלק מן הבישופים הגרמנים אומץ גם על ידי חלק מן הבישופות הברזילאיות. ההישענות על הבישופות הגרמנית

הביאה להזדהות של הקתולים הברזילאים עם הסבל של הקתולים הגרמנים ויצר רגישות גם ביחסם ליהודים.

הנושא היהודי לא עמד במרכז הדאגה וההתעניינות הקתולית, לא בצמרת הכנסייה ולא בדרגים הנמוכים שלה. עם זאת, בראשית שנות ה-30 ניכר היה שחלק מן האליטה הקתולית, הקשור לצמרת הכנסייה, החזיק בדעות אנטישמיות. הן באו לידי ביטוי בביטאונים העיקריים של הקתוליות הברזילאית בשנים ההן, במיוחד בריו דה ז'ניירו. אנטישמיות זו שאבה את השראתה ממקורות דתיים מסורתיים אך גם מתכנים של האנטישמיות המודרנית כפי שהתפתחה באירופה המערבית. עורכי ביטאונים המליצו במדור הספרים על ספרים אנטישמיים נפוצים כגון ספרו של הנרי פורד "היהודי הבינלאומי", ונשענו על "הפרוטוקולים של זקני ציון" כהוכחה לסכנה היהודית.

שרידי האנטישמיות התיאולוגית והמודרנית אצל חלק מן הכמרים באו לידי ביטוי בכתבי עת שבעריכתם של אינטלקטואלים ידועי שם כמו אלסאו אמואסו לימה, עורכו של השבועון הקתולי *A Ordem* וגם בביטאון של המסדר הפרנציסקני בריו דה ז'ניירו *Vozes de Petropolis*. עם זאת יש לציין, שהופעתם של פרסומים כאלה בעיתונות הקתולית לא היו עניין יומיומי, והם היו רבים יותר בראשית שנות ה-30 ונדירים לקראת סוף העשור. הם גם לא קיבלו ביטוי של קנאות אובססיבית כפי שהיה הדבר בארגנטינה.

בדומה לארגנטינה, גם בברזיל היו אישים קתולים שנחשבו למומחים בסוגיה היהודית, ואלה פרסמו מידע ודברי פרשנות רוויים בדעות קדומות על אודות היהודים. היו גם כמרים, כמו בארגנטינה, שפרסמו ספרים על הסוגיה היהודית, כגון הכומר חוסה קברל שהוציא לאור ספר בשם *הסוגיה היהודית (A Questiao Judaica)*. אך בניגוד למצב בארגנטינה כמורה זו לא הייתה בכירה, לא היו בקרבה אינטלקטואלים בולטים והיא לא השפיעה על דעת הקהל הקתולית לאורך שנים.

אחד הבולטים בין כותבים אלה שהיה גם פשיסט וחבר בולט בתנועה הפשיסטית הברזילאית, גוסטבו ברוסו, היה גם אנטישמי קנאי. הוא כתב ספרים רבים בדבר "האיום היהודי" על ברזיל ותרגם את "הפרוטוקולים של זקני ציון" לפורטוגזית. הוא ניסה להוכיח שהפשיזם הוא התגשמותה של הדוקטרינה החברתית של הכנסייה. אף שהשפעתו הייתה ניכרת בקרב התנועה הפשיסטית הברזילאית לא הייתה לו השפעה במסגרות הרשמיות של הכנסייה הקתולית. למרות מאמצייה של התנועה הפשיסטית הברזילאית לזכות באישורה של הכנסייה שהיא המפלגה המייצגת אותה, היא לא הצליחה לגרור את הכנסייה לעמוד לצדה.

אחת הסוגיות הייחודיות בברזיל הייתה סוגיית ההגירה של "קתולים לא-ארים", דהיינו, יהודים שהתנצרו והכנסייה הקתולית והוותיקן ראו בהם קתולים לכל דבר. בניסיון להוציאם מגרמניה העניקה ממשלת ברזיל 3,000 אשרות כניסה לאחר התערבותו האישית של נשיא המדינה ז'טוליו ורגס. בפועל, פחות משליש הגיעו לברזיל, שכן הקונסול הברזילאי בברלין,

שהיה אנטישמי ובין ראשי המתנגדים להגירה יהודית לברזיל, סיכל את ביצוע העניין ככל יכולתו.

אין ראיות מובהקות לכך שהכנסייה הברזילאית הפעילה לחץ על השלטונות כדי למנוע הגירה יהודית. הכנסייה הברזילאית לא הייתה מעורבת בניסיון להציל יהודים והנושא היה ככל הנראה רחוק ממנה ומדאגותיה. זאת למרות העובדה שחלק מן הבישופים, האינטלקטואלים והעיתונאים הקתולים שינו את עמדותיהם בעת התגברות האלימות כלפי היהודים באירופה. האנטישמיות הלכה ונחלשה בביטוייה הפומביים, ונשמעו גם קולות של אישים בכירים שקראו להימנע מאנטישמיות כי היא אסורה על ידי הכנסייה. קשה להצביע על השפעתם של קולות אלה על דעת הקהל הקתולית. האנטישמיות לא חלחלה כלפי מטה והיהודים שהצליחו להגיע לברזיל בשנים ההן, למרות האיסורים החוקיים, התקבלו והשתלבו במדינה.

לסיכום, ניתן להצביע על הבדלים ניכרים בגישות הכנסיות הקתוליות במדינות השונות. איטליה מהווה דוגמה לקתוליות שבה העדר מסר אנטישמי עמוק היה אחת הסיבות להצלת יהודים ובמציאת מקומות מסתור תחת האיום הנאצי. אך היו סיבות חברתיות ופוליטיות נוספות, הקשורות להתפתחות המלחמה באיטליה עצמה. במדינות אחרות בולט קיומם של רבדים אנטישמיים עמוקים בצמרת הקתולית ובקרב האינטלקטואלים והעיתונאים. החדירה של תכנים אלה ללבו של הציבור הקתולי הייתה שונה ממקום למקום; היו מדינות שבהן דעת הקהל הקתולית קיבלה מסר מאוד אנטישמי כחלק מתפיסת העולם של הכנסייה הקתולית בשנים ההן. גינוי הגזענות על ידי הוותיקן בשנת 1937 לא חדר לעומקה של התודעה הקתולית בכל מקום באותה מידה. במקרים שהגזענות נתפסה כמנוגדת לקתוליות על פי הוראות מן הוותיקן, כמו במקרה של ארגנטינה וברזיל, לא נוצרה זיקה ישירה בין גינוי הגזענות לבין האיסור להחזיק בעמדות אנטישמיות. בספרד ובארגנטינה האנטי-גזענות והאנטישמיות המשיכו להיות קווים מקבילים. בברזיל, הסוגיה היהודית לא הפכה למרכזית, והאנטישמיות הייתה חלק מתפיסת העולם המקובלת בראשית שנות ה-30, אך נשמעו גם קולות אחרים שגינו אותה במשך השנים.

מקור: בשביל הזיכרון, 35, 2000, עמ' 44-51.